

ЕТИЧКИТЕ АСПЕКТИ НА СУРОГАТСТВОТО НАСПРОТИ СТАВОВИТЕ НА ЗАКОНСКАТА РЕГУЛАТИВА

Апстракт: Кога правото почнува да ги оковува семејните и лични прилики на поединците настануваат најжестоките расправи за правичноста на законите. Субјективната страна на правичноста, пак, изродува мноштво дилеми, па материјата станува кривка и подложна на промени. Сурогатството и целиот процес на носење дете за друг е најранливата тема која лесна преминува од семејната сфера, во медицинската сфера за да лесно заврши во кривичната сфера. Актите донесени од алтруистички побуди сосем ретко остануваат недопрени од зло и искористени преку нивната базична намена.

Прочувањето на вакви материи е нужно за да се превенираат опструкциите кои можат да бидат сторени на нешто сосем чисто. Сепак, со доза на скептицизам, тргнувајќи од идејата „за едни мајка за други маќеа“, мораме да ја потенцираме преголемата инволвираност на човековиот интелект во секоја сфера од животот, дури и онаму каде можеби е неповикан.

Развојот на медицината во корист на семејството е секогаш добредојден, но за негова сметка се запоставува посвојувањето од кое зависат мноштво животи. Постоењето на меѓународно сурогатство е за поздравување, но недостигот на правна рамка на меѓународен план и негативниот судир на законите во тој поглед, досега надвиснува над успешно завршените процедури.

Ова е само дел од прашањата кои ќе бидат опфатени во трудот, а за поголем дел се остава да покаже праксата како ние како мала држава ќе се снајдеме со големите чекорења во оваа област.

Клучни зборови: *сурогатство, законска регулатива, етички дилеми*

ETHICAL ASPECTS OF SURROGACY VS. LEGISLATION ATTITUDES

Abstract: When the law starts to put the family and personal circumstances in chains fierce debates about the equity of laws occur. The subjective side of equity engenders a multitude of dilemmas and the matter becomes fragile and subject to changes. The surrogacy and the whole process of carrying a child for someone else is the most vulnerable theme which can move quite easy from the family in to the medical and even easily finish in to the criminal sphere. The acts taken by altruistic reasons, very rarely remain untouched by evil and used by their basic purpose.

The research of this subject is necessary in order to prevent possible obstructions that can be done despite the noble idea. However with certain degree of skepticism, starting from the idea of duple standards, we must emphasize the excessive involvement of the human intellect in every sphere of life, even in those where perhaps it is not even called.

The development of medicine in favor of the family is always welcome, but we also have to have on mind that because of this the adoption, as institution from which a multitude of lives depend on, can be neglected. The existence of international surrogacy is welcomed, but the lack of a legal framework internationally and the negative conflict of laws in this regard so far outweighs successfully completed procedures.

This are just some of the questions that will be covered in this paper and much is left to be seen in practice, especially the question how will one small country manage to take this great steps by walking in this area.

Keywords: *surrogacy legislation, ethical dilemmas*

За сурогатството

Репродуктивната функција претставува есенцијална функција за настанување на семејството, како и за постоење и одржување на општеството, воопшто. Одвоено од потребата на репродукцијата за континуитет на видот, за човештвото истата е условена од чувствителноста на луѓето и, најчесто, доаѓа како нејзина последица. Емоциите отсекогаш биле движечка сила при чекорењето на човекот, а својата кулминативна улога ја имаат токму овде, во целиот репродуктивен процес.

За да биде реализирана желбата за репродукција во една брачна или вонбрачна заедница, освен емотивната поткованост, потребно е да бидат задоволени и одредени биомедицински критериуми. Сепак, она што е предодредено како основно – продолжувањето на родот, во пракса

не секогаш е лесно остварливо. Во чекор со глобализацијата, соочени сме со експлозивен развој на медицината, незначителен пред уште по експлозивното појавување на нови болести кои само сведочат за големата ранливост на човекот. Неможноста за репродукција кај партнерите освен што претставува нивен физички недостаток, има и свое огромно психолошко влијание. Базирајќи се на мноштвото причини поради кои може да дојде до ваквата неможност, медицината е во постојано трагање по начините на отстранување на пречките кои довеле до тоа, односно до надоместување на недостатоците. Но, не сите алтернативи се морално и етички прифатливи. Некои отвораат широки можности за манипулации со здравјето и животот на човекот. Етиката како наука за моралот, односно како морална филозофија која го развива концептот на доброто и злото, громогласно се удира во исправеноста на оние науки кои го обезбедуваат човековиот живот објективизирајќи го притоа. Затоа правото најпрвин го „оковува“ ваквиот рапиден развој на медицината, во корист на заштита на придобивките на луѓето, за потоа да омекнува пред општествената еволуција. Но, колку и како е сфатена ваквата правна интервенција? Она што претставува единствена опција и спас за едните, за други е објект на морална осуда, па во сооднос со ова и правната рамка, величена од едни е само болна кочница во животот на други.

Како едно од решенијата на проблемот – неможност за репродукција, во науката се јавува стругарството. Континуитетот на техничко-технолошкиот развој стимулиран од глобализацијата и еминентниот напредок на медицината и биомедицината ја овозможиле ваквата алтернатива, која покрај посвојувањето, се јавува како поинаква можност за засновање на родителски однос. Постојат два вида сурогатство – традиционално и гестационо. Традиционалното подразбира вештачка инсеминација *ин vivo* на сурогат-жената со генетски материјал од мажот кој сака да биде родител, во случај партнерката на мажот да не може да зачне или да не може да го износи плодот. Гестационото сурогат-мајчинство, пак, се спроведува со помош на постапката *ин vitro* каде што зачатниот ембрион со генетски материјал на мажот и жената што сакаат да бидат родители (или дониран од трети лица) се внесува во сурогат-жената, па плодот генетски не е поврзан со мајката која го носи. Што значи сурогатството претставува метод на репродукција во кој една жена се согласува да ја позајми својата матка. Во матката на сурогат мајката се всадуваат ембрионите настанати со вештачко оплодување, па матката на сурогат мајката потоа девет месеци се користи како инкубатор.

Определувајќи го поимно сурогатството доаѓаме до податоци дека истото може да се искористи за: вештачко оплодување, природно оплодување, каде што се користат сперматозоидите на идниот татко и јајце-клетките на сурогат мајката која по раѓањето детето го дава на таткото и неговата партнерка и покрај тоа што таа се јавува како биолошка мајка и биомедицинско потпомогнато оплодување – со внесување на ембрион во матката на сурогат-мајката. Палетата можности што ја дава сурогатството ги наведува авторите да говорат за „фрагментација на мајчинството“¹, па затоа мал е бројот на државите ширум светот кои ја дозволуваат ваквата процедура. Канада, Русија, Израел, делумно САД се земји кои ја дозволуваат ваквата процедура, гледајќи од аспект на т.н. држави-лидери во глобални рамки. Некои држави посегнуваат по правна регулација која детално и стриктно ги обработува правилата за износување на плодот на овој начин дозволувајќи го само алтруистичкото сурогатство без никаков надомест, како Велика Британија, а строго забранувајќи ги сите комерцијални можности што ги „нуди“ процедурата. Двострано обврзувачки договор за сурогатство се склучил за првпат во 1976 год. во Мичиген².

1. Правна уреденост на сурогатството во Република Македонија

Материјата за сурогатството е правно вгнездена во Законот за биомедицинско потпомогнато оплодување³, каде што детално е елабориран поимот за сурогатство и неговата детална уреденост.

До неодамна, до последните измени на Законот, член 27 кој го регулира сурогатството беше насловен како „забрана за сурогат мајчинство“. Имено, преку него правно се забрануваше сурогатството, односно беше забрането преку јавен оглас, јавни медиуми или на кој било друг начин да се бара или нуди услуга на раѓање дете за друг (сурогат мајчинство), како и договарањето или спроведувањето биомедицинско потпомогнато оплодување заради раѓање дете за други лица. Следствено на тоа, во друг став се содржеше забранетоста на договорите преку кои се уредува раѓање на дете за друг, предавање на роденото дете по раѓањето со паричен

¹) Види: Тупанчески Н., Деаноска - Трендафилова А., Кипријановска Д, Медицинско казнено право, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2012, стр.225.

²) Адвокатот кој го склучил тој договор, подоцна, во Кентаки основал Асоцијација за сурогат родителство, па преку тоа до 1986 година преку сурогат мајчинство се родиле 500 деца. Сепак, поголемиот дел од државите во светот користат рестриктивни мерки за нејзино оневозможување, најчесто во корист на превенирање од несакани последици.

³) „Службен весник на РМ“ бр. 37 од 19.3.2008 год.

надоместок или без надоместок, односно се сметаа за ништовни. И со ова беше елиминирана секоја можност за комерцијално, но и за алтруистичко сурогатство. И додека држави поголеми од нашата, со поразвиени правни системи и далеку подобри и поподобни медицински услови, воопшто, статично со години го задржале ваквиот начин на уредување на сурогатството, во 2014 година нашата држава се почувствува подготвена за легализирање на сурогатството. Имено, измените од 2014 година⁴ го дозволија алтруистичкото сурогатство. Внесени се нови членови преку кој детално, во насока на одобрување, се регулира „оплодувањето со внесување на ембрион добиен со сопствени или донирани полови клетки на брачна двојка во матката на жена – гестациски носител“⁵.

На јавните дискусии организирани пред воведувањето на оваа битна новина, како аргументи ЗА биле наведени следниве: најпрвин тешката судбина на семејствата што немаат деца, аргументирано дека секој предлог за зголемување на шансите некој да стане родител заслужува сериозно внимание и од здравствените власти. Потоа дека до сега најдостапната алтернатива за засновање семејство, посвојувањето деца, станува сè потешка, а некои двојки би претпочитале да најдат сурогат мајка како би можело нивното дете да ги наследи барем гените на таткото. Понатаму се истакнаа и аргументите околу веќе востановените процедури како вештачко оплодување од донор, ин витро оплодување, трансфер на ембриони, замрзнување на ембриони за кои некогаш се кршеа копја, а денес да станат инструмент кој помага во давањето живот и се реалност. Во прилог се истакна дека сурогат мајчинството може да биде единствен излез од ситуација на невозможност да се има свое генетски поврзано дете кога жената не е во можност да го носи бебето, односно да ја издржи бременоста. Токму поради тоа, намерата на сурогат мајката е да го замени тој процес само во периодот на бременост. Исто така и дека сурогат мајчинство им овозможува на брачните двојки кои немаат деца, а кои не можат поради медицински причини да го користат вештачкото оплодување или ин витро оплодувањето, да добијат дете кое е генетски поврзано со едниот или двајцата свои родители. Понатаму, од двата вида сурогат мајчинство, единствено гестациското сурогатство нуди можност жената со намера да биде мајка да биде исто така, и генетски поврзана со детето, кое меѓутоа нема да го помине преднаталниот период во нејзиниот

⁴) Закон за изменување и дополнување на Законот за биомедицинско потпомогнато оплодување, „Службен весник на РМ“ бр.149 од 13.9.2014 год.

⁵) Член 6-а од Законот за биомедицинско потпомогнато оплодување.

утерус и дека гестационото сурогатство е еден од начините да се добијат целосно генетски поврзани деца.

Па со оглед на остварените дискусии е донесен законот за изменување и дополнување со кое сурогатството станува реалност и кај нас. Согласно со Законот, гестациски носител може да биде жена државјанин на Република Македонија, во добра психофизичка и општа здравствена состојба, на возраст од најмалку 25 години живот, па сè до возраст во која е оценето дека жената е во добра психофизичка и општа здравствена состојба која овозможува здрава бременост и раѓање на здраво дете, мајка на најмалку едно дете, да не ѝ е одземено или ограничено родителското право, да не ѝ е изречена казна за сторено кривично дело со ефективна казна затвор во траење од над шест месеци, да не ѝ е ограничена или одземена деловната способност, да не е душевно болна или лице со пречки во интелектуалниот развој, да не е зависник од дрога или други психотропни супстанции или алкохол и да нема тешко хронично заболување или да не е болна од неизлечлива болест. Нејзината обврска е да носи ембрион или фетус кој бил зачат со постапка на БПО со гестациски носител поведена од брачна двојка и ќе го предаде детето на брачната двојка по неговото раѓање.⁶ Здравствената состојба на гестацискиот носител ја оценува здравствена комисија и донесува едногласна одлука⁷. Инаку гестацискиот носител има право само еднаш да роди едно живо дете за друг⁸.

Постапката може да се спроведе ако ембрионот или фетусот кој се внесува во матката на гестацискиот носител е добиен со (1) спојување на јајце-клетка и сперматозоиди на жената и мажот кои се во брак или со (2) спојување на сперматозоид на мажот од брачната двојка која бара поведување на постапка на БПО со гестациски носител и донирана јајце-клетка, односно со (3) спојување на јајце-клетка на жената од брачната двојка која бара поведување на постапката на БПО со гестациски носител и дониран сперматозоид или (4) ембрионот или фетусот е добиен со спојување на донирана јајце-клетка и дониран сперматозоид.

Во однос на двојката, пак, која може да побара започнување постапка, изречно е наведено дека тоа може да биде само брачна двојка каде што двајцата се државјани на Република Македонија⁹. Имено,

⁶ Види член 4, став 1, точка 5 и член 6-а став 4 од ЗБПО.

⁷ Подетално за комисијата види член 6-а став 5,6,7,8 и 9 од ЗБПО.

⁸ Член 12-г, став 1 од ЗБПО.

⁹ Види член 12-а, став 4 од ЗБПО.

Законот нагласува дека лица во вонбрачна заедница или во која била друга форма на партнерство не можат да се јават во улога на баратели на ваква постапка. Ваквиот став на законодавецот јасно ја прикажува неговата фаворизација на бракот и брачната заедница како основа за покренување на семејство наспроти сите останати познати современи форми на соживот. Потоа детално се регулираат и сите аномалии кои не треба да ги има жената, односно мажот и жената кумулативно, за да може да им биде дозволено поведување на ваква постапка, како и тоа да имаат соодветна документација за секоја медицинска состојба која води кон тоа да им биде овозможено сурогатството.

Согласно со Законот, член 11-а, неопходно е претходно психолошко советување на брачната двојка и на потенцијалниот гестациски носител кое треба да трае три месеци, а се реализира преку, најмалку, две средби месечно. Додека пак, гестацискиот носител има обврска да посетува психолошко советување и по внесувањето на ембрионот во текот на целата бременост и шест месеци по раѓањето (средби кои би се одржувале еднаш месечно), а доколку е во брачна или вонбрачна заедница се задолжително е и спроведување на претходно психолошко советување со лицето со кого живее жената гестациски носител. Покрај психолошкото советување, задолжително е и претходно правно советување на брачната двојка и на гестацискиот носител, каде што, покрај другото, на гестацискиот носител му се потенцира дека од постапката за него не произлегуваат никакви родителски права врз детето.

Инаку, согласно со пропишаното, постапката ја иницира брачната двојка со писмено барање до Министерството за здравство, проследено со согласноста на потенцијалниот гестациски носител и на лицето со кого живее во брачна/вонбрачна заедница, кои се доставуваат до Министерството за здравство. Заедно со барањето и согласностите се проследува и целокупната медицинска документација, која е неопходно потребна за добивање дозвола, како и потврди за посетени психолошки и правни советувања кои се законски предвидени. Секоја брачна двојка која ги исполнува условите за ваквата постапка има право да бара поведување на максимум две постапки кои би завршиле успешно, односно со живородено дете. При спроведување на постапката, во матката на гестацискиот носител е дозволено внесување на најмногу два ембриона. Законодавецот пропишува обврска за брачната двојка да ги земе сите деца родени преку спроведената постапка, притоа нагласувајќи дека е должна да ги земе сите деца родени од повеќеплодна бременост, но исто така е наведено дека е правно должна да ги земе и децата родени

со попречености поради кои би имале посебни потреби, а кои не биле откриени во текот на бременоста преку стандардните медицински процедури. Преку ваквите ставови се штитат неродените деца од можна напуштеност, имено гестацкиот родител секако нема родителски права над плодот/детето кое го носи, а да не биде сакано од брачната двојка која, така кажано, го наратала неговото раѓање.

Брачната двојка има право да се откаже од постапката најдоцна два дена пред започнување на постапката (преку изјава заверена на нотар), односно пред внесување на ембрионот во матката на сурогат мајката, по што не е дозволен прекин, односно запирање на постапката, освен доколку не бидат утврдени медицински индикации кои согласно со прописите го уредуваат прекинувањето на бременоста.

Законот ги регулира и родителските права и статуси на брачната двојка и гестацкиот носител, односно сурогат – мајката. Повторно се наведува дека гестацкиот носител нема родителски права ниту должности спрема детето кое ќе го роди. Изјавата за согласност што ја дава за да се јави во улога на сурогат мајка има еднакво значење на изјава за откажување од секакви права кон детето кое ќе се роди како резултат од спроведената процедура. Сепак е предвидена можност доколку детето е оставено од страна на брачната двојка, кога истата е со непознато живеалиште односно престојувалиште повеќе од една година или привремено или трајно не ги извршува родителските права и должности, ако им е одземено родителското право или деловната способност, жената сурогат може да биде запишана како мајка на детето доколку ги исполнува условите за посвојување на дете согласно со одредбите на семејното право. Но тоа не значи дека има право на поведување на постапка за утврдување на мајчинство или за остварување родителски права. Доколку брачната двојка почине во текот на бременоста, тие сè уште се родители и се запишуваат како родители на детето по раѓањето во матичната книга на родените, а постапката за старателство се одвива согласно со прописите на семејното право (доколку нема живи блиски роднини тоа може да биде и сурогат мајката). А доколку брачната двојка се разведе во текот на бременоста, за чување, воспитување и целокупна грижа врз детето се одлучува во постапката за развод на брак¹⁰.

Во однос на бременоста, наведено е дека сурогат мајката може да бара прекин на бременоста доколку ги исполнува условите за прекин на бременост, но е должна и да води редовни медицински контроли додека

¹⁰⁾ Член 12-в од ЗБПО.

трае бременоста. Треба да води уреден живот, да се храни здраво, да ги прима потребните додатоци, да вежба, а трошоците за редовно одржување на бременост треба да и ги надоместува брачната двојка. Ако е жена која е во работен однос ќе и има сите права согласно со Законот за работни односи кои се однесуваат на бремени жени. Породилното отсуство и следува на жената од брачната двојка.

Што се однесува до правно регулираниот однос меѓу брачната двојка и сурогат мајката, согласно со Законот тие склучуваат договор кој го заверуваат на нотар и еден примерок доставуваат до Министерството за здравство. Брачната двојка не смее на сурогат мајката да и даде подароци кои надминуваат вредност од 100 евра во денарска противвредност сметано за целиот тек на постапката¹¹.

Во контекст на забраните кои ги пропишува законодавецот, останува дека е забрането преку јавен оглас, јавни медиуми или на кој било друг начин да се бара или нуди услуга на раѓање дете за друг¹². Дополнето е и дека е забрането основање на трговско друштво чија дејност е посредување во пронаоѓање жени кои би биле гестациски носители¹³. На тој начин законодавецот се оградува од можни злоупотреби на постапката со кои би се објективизирал животот на нероденото дете. Согласно со овој Закон се санкционира и противправното наведување на жена да стане сурогат мајка. Имено, наведено е дека тој што со сила, сериозна закана и доведување во заблуда или на друг начин врбува, наведува, намамува една или повеќе жени да станат гестациски носители или посредува преку целиот процес заради стекнување на противправна имотна корист, ќе се казни со затвор од најмалку 3 години¹⁴, а доколку ваквите активности се организираат во група, банда или друго здружение за вршење на ова кривично дело, се казнува со затвор од една до десет години. Припадникот на ваквата организација, како оној кој на друг начин ја помага, се казнува со затвор од најмалку една година¹⁵. Ако преку јавен оглас, медиуми или друг начин се нуди или бара услуга за раѓање на дете за друг со надомест се казнува парично или затвор до три години. Ако се врбува, наведува, поттикнува жена помлада од 25 години да стане сурогат, се казнува лицето со затвор од една до пет години. Оној кој дава услуги или користи

¹¹) Член 12-г од ЗБПО.

¹²) Член 27 став 1 од ЗБПО.

¹³) Член 27 став 4 од ЗБПО.

¹⁴) Член 69-а од ЗБПО.

¹⁵) Член 69-б од ЗБПО.

услуги за раѓање на дете за друг за надоместок, пак, се казнува парично или со затворска казна од една до три години¹⁶. Предвидени се казни и за оние кои противправно бараат надоместоци за спроведување на ваквата постапка или пак за оние кои истите му ги нудат на лице кое треба да спроведе ваква постапка. Тука се казнува и обидот¹⁷.

Накратко, ова е правната рамка за уредување на материјата за сурогат мајчинството. Се работи за новина, легализирање на материја која до скоро беше забранета и казнива. Законодавецот ги почувствува стабилни и сигурни механизмите за реализација на ваквиот институт. Сепак, бидејќи како што напомниме се работи за новина, ќе оставиме на искуството да покаже колку сме навистина подготвени. Она кое е вистински предизвик е докрај истерување на ваква постапка без никакви криминогени побуди и импликации. Нешто што остава простор за „лесна заработувачка“ тешко дека ќе помине недопрено од девијантни поведенија.

2. Етички аспекти и правни прашања кои се наметнуваат

Родителството како процес е составено од три компоненти – волја и намера да се има дете, зачнување и раѓање на детето. Сурогатството придонесува сето ова што до сега беше сплотено да се подели и расцепка на две или три различни мајки и еден или двајца татковци, што и придонесува за подигање на низа морални и етички прашања. Уште во услови кога сурогатството не беше законски дозволено, проф. Јован Тофоски, поранешен директор на Клиниката за гинекологија во Скопје и првиот лекар кој во Македонија направи бебе од епрувета, напомена дека ваквиот момент дава простор за многу манипулации, а се отвораат и безброј морални, етички и правни прашања. Пред сè, плаќањето и начинот на регулирање на услугата, од каде што произлегува и дилемата дека новороденчето од субјект станува објект и, практично, се продава, бидејќи носителот на бебето најчесто бара пари, и покрај законските одредби, за извршената услуга и тука настануваат многу проблеми. Па согласно со тоа, раѓањето на бебе за друг за надомест би го подвело ваквиот чин под нешто што претставува – трговија со луѓе, односно трговија со малолетно лице или нешто што во светот е познато како „беби мафија“.

Но, колку е оправдано да се сумпсумира ваквото „тргување“ под ова кривично дело? И дали, доколку би се изгубил платежниот елемент како можна нуспојава и би се дало примат на алтруизмот, би станувало збор

¹⁶) Член 69-в од ЗБПО.

¹⁷) Член 69-г од ЗБПО.

за каква било злоупотреба? Колку сме созреани за ваков „алтруизам без алтернативи“¹⁸? Но и да го занемариме ова, објективизирањето на еден човечки живот нè прави нехумани од етички аспект. Детето има права и право да знае од каде потекнува и кои му се родители, согласно со Конвенцијата за правата на детето¹⁹. Колку ваквиот Закон ги штити правата на детето? Сакајќи да се избегне процедурата за посвојување, од која пак постојат огромни потреби, особено децата оставени без родителска грижа, се осврнуваме во процедура која начелно би имала подобри импликации за родителите. Сепак, етички гледани - што со детето и поврзаноста со мајката додека е во нејзината утроба, за која научниците зборуваат со години? Освен поврзаноста, што со неговите права?

Повелбата за основните права на ЕУ од 18 декември 2000 година разработува прашања кои произлегуваат од употребата на биомедицинските постапки. Бидејќи РМ ги има земено предвид нејзините стандарди во крирање на домашното законодавство, мораме да ги напоменеме членовите кои се осврнуваат на човековото достоинство, член 1, на правото на живот, член 2, член 3 за правото на физички и ментален интегритет на личноста. Прашањето е дали овие членови се прекршуваат при остварување на оваа процедура, земајќи го предвид правото на детето во постапката, и ако да - колку? Објективизирањето на еден живот не смее да се случи и да се вреднува, но сепак земјите кои го познаваат комерцијалното сурогатство и се познати преку ваквиот туризам, му ставаат цена, како веќе наведените Индија и Тајланд. Што со интернационалното сурогатство и судирите на закони при одредување на правата на детето? Најчесто истите им штетат на децата наместо да им одат во прилог, па децата и родителите се заглавени во правни процедури со години, а во меѓувреме детето расте и има потреба од спокојство и удобност кои во вакви услови недостигаат. Во една статија е наведено размислувањето на момче, 18-годишно зачнато и родено по овој пат. Тоа вели: „Како мислите дека се чувствуваме ние кои сме створени исклучиво за да бидеме дадени? Не ми е грижа зошто мајка ми и моите родители го сториле тоа, мене ми изгледа како да сум продаден и купен.“²⁰

¹⁸) Наслов на статија од Виолета Михајловска, поврзана со материјата издаден во време на подготвување на измените на Законот за легализација на сурогатството – достапно на <http://www.izlez.mk/?p=17493>

¹⁹) Член 7, Конвенција за правата на детето, “Convention of the Rights of the Child”, усвоена од генерално Собрание на ООН со Резолуција 44/25 на 20 ноември 1989 г., стапува на сила на 2 септември 1990 г.

²⁰) Преведено од “How do you think we feel about being created specifically to be given away?”

Од друга страна, пак, се отвора прашањето дали воопшто може да се јави жена која би ја отстапила својата матка рго воно од хумани побуди? Целокупниот процес на зачнување и носење на бебето е нешто кое жената реално го поднесува само како резултат на помислата дека наскоро ќе може да го прегрне своето дете. Доколку изостанува светлото од тунелот, дали една жена ќе биде во можност да се соочи со целокупниот процес на бременост, редовна контрола на бременост (да не ги заборавиме неизбежните 3Д, 4Д снимки каде што сурогат мајката може да го види нероденото дете), раѓање и најтешкото, отргнување од детето, без сето тоа да има психички импликации кај личноста? Свесни сме дека поголемиот број жени доживуваат постпородилна депресија, некаде со понизок некаде со појак интензитет, која ја пребродуваат преку грижата за детето. Во овој случај битно прашање е како жената би ја пребродила постпородилната депресија доколку настане и ако настане колкав интензитет би можела да има и колкава би била деструктивноста. И што со максимата “*mater semper certa est*” на која се темели нашето семејно право и Законот за семејството?

Од кривично-правен аспект, пак, се отвора можност за сосема нова димензија во тргувањето со жени. Нивно врбување, со цел принудувајќи ги да станат сурогат мајки, е одлична можност за криминалните умови да го рашират, веќе доста раширениот обем на трговијата со бело робје. Но, како и проституцијата, жените можат и доброволно да ѝ се оддадат на ваквата улога, со цел некаде заткулисно, а некаде отворено збогатување.

Навидум, се чини дека единствено брачните другари се они кои имаат „бенефит“ од целата процедура. Но, вака како што е уредено, кога веќе е дозволена процедурата за сурогатство, дали навистина е целисходно парот да помине толкав пат низ медицински потпомогнати процедури за забременување за да на крај му се дозволи сурогатството. Дали во наши услови и финансиски е издржливо сето тоа? Ако како основен аргумент за легализација на сурогатството беше наведена можноста да се создаде фамилија, дали тоа значи дека брачниот пар мора да биде најпрвин финансиски исцрпен за да се подвргне на сурогатството кое исто така има издатоци. Сите биомедицински постапки за помагање во оплодувањето и не се нешто што финансиски е лесно за поднесување, гледано за наши услови и со висината на просечната плата во државата. Многу парови, и покрај тоа што комерцијалното сурогатство е навидум забрането,

... I don't care why my parents or my mother did this. It looks to me like I was bought and sold” – сместено во статијата на професор Марк Хенган од Шестиот светски конгрес за семејно право и право на детето: трендот на меѓународно сурогатство.

ќе паднат во искушение на „врбување“ и поткупување на жена за да ја одигра ваквата улога.

Интернет форумите се преплавени од негодувања на жени кои бараат легализација на сурогатството. Изразувајќи го својот лелек, го сметаат за повеќе од оправдано и неопходно плаќањето на друга жена за користење на нејзината матка како инкубатор и чинот на носење на туѓо бебе го поистоветуваат со донирањето на сперма. Пред озаконување на процедурата не ретки беа и приказните на жени од Македонија кои ги користеа услугите во Украина, каде што е легално комерцијалното сурогатството, заради плаќање на мајка-сурогат за носење на дете на брачни двојки кои не можат да имаат дете по природен пат, за значителен финансиски надомест. За жал, чистотата на болката на овие брачни двојки, која при читањето за нивниот проблем предизвикува моментална осуда на законодавството и побуда за залагање за легализација, се замаглува со темната страна и широката палета на злоупотреба на сурогатството онаму каде што е дозволено. Тргувајќи од незначителното злоупотребување, со користење на сурогатството од страна на познатите личности заради „не губење на нивната витка фигура и поштедување од болки при чинот на раѓањето“ па сè до громоморните заткулисни игри на вистинско тргување, размислувајќи на оваа тема, човекот ќе се соочи со внатрешна поделба на сопствените мисли и чувства.

Како што напоменаваме, честопати сурогатството се споредува со проституцијата. Жените се проституираат продавајќи ја својата матка на научниците за експериментирање и единствена разлика, според некои, е дека тука се нудат репродуктивните капацитети наместо сексуалните. Според Прокопијевиќ, и во двата случаја се работи за нудење на физичка услуга во која се исклучени емоциите за да биде извршена „трансакцијата“ и во двата случаја лицата кои ја нудат услугата за истата можат да профитираат на еден или друг начин.

Во светски рамки, на религиозно ниво се поставуваат и прашањата каде треба да биде поставена границата на човекот при неговата манипулација со природата? Ако денес го користи овој метод за раѓање на деца, влијае при бирање на полот, бојата на очите или некои карактерни особини на детето, дали човекот на тој начин не си игра Бог?

Неисцрпноста на прашањата на оваа тема е последица на големата емотивност која е внесена во проблематиката, особено на оние кои се директно засегнати од проблемот и кои во сурогатството го гледаат единствениот начин за добивање потомство, што повеќе облагодарено со можноста да ги има фацијалните и карактерните обележја на двајцата

родители. Сепак, силен е и гласот на оние кои сакаат да го оневозможат постапувањето со бебињата како со ствари, предводени од моралните и етичките вредности, со цел спречување на објективизирање на човечките животи.

3. Збор-два за сурогатството во меѓународни размери

Во време кога нашата мала држава пројави подготвеност за оваа метода, интернационално, сè уште е огромен бројот на држави кои изречно го забрануваат сурогатството. Двата вида, и алтруистичкото и комерцијалното сурогатство, се забранети, на пример, во Франција, Германија, Италија, Шпанија, Хрватска, кои инаку се многу поразвиени земји од Република Македонија, особено во поглед на изведување на медицински постапки. Држави кои одат во друга крајност и ги дозволуваат двата аспекта на постапката пак се Русија, Украина, Индија и делови од САД. Украина, на пример, има мноштво на агенции кои посредуваат за исполнување на процедурата и имаат своја продолжена рака во многу држави ширум светот каде постапката е забранета. Нудат правни услуги за безбедно враќање на родителите со новороденчено во матичната држава, бирање пол на дете, имаат широка палета на сурогат мајки и донатори на јајце клетки, пакети на услуги со пресметани цени со можност на плаќање на рати и сл. Со тоа, станува земја најпозната и најотворена за соработка со странци кои имаат за цел остварување на сурогат мајчинството²¹. Од земјите кои го дозволуваат сурогатството не мал е бројот на држави чие законодавство „размислува“ како нашето и го легализира само алтруистичкото законодавство, пример Белгија, Данска, Ирска, Велика Британија итн. Земји како Тајланд го дозволуваат сурогатството со битна напомена дека сурогат мајката, односно гестацискиот носител мора да е крвно поврзан со брачниот пар.

Она кое меѓународно претставува проблем и може да појави низа на сериозни компликации е нерегулираноста на материјата во меѓународни акти, како и неусогласеност на материјата во државите воопшто. Па разни ситуации, предводени од разни домашни акти кои различно го регулираат статусот на мајката – гестациски носител можат да отворат сериозни правни прашања, особено за важење на законите, кога имаме странски

²¹) <http://www.successful-parents.com/mkd> – линк на кој на македонски јазик можат да се најдат сите потребни податоци за агенција „Успешни родители“ која работи во Украина и која може да им помогне на парови од РМ да добијат дете применувајќи ја оваа метода таму. Од денешен аспект, и не толку релевантно, но доста популарно во времето кога имаше рестриктивни законски одредби во однос на сурогат мајчинството.

елемент во постапката, односно кога истата ги надминува границите на една држава. Оваа проблематика може да се одрази најнегативно врз детето, па во моментот на раѓање да биде апатрид (родителите од странска земја која познава закони каде што мајката сурогат има родителски права над детето (Велика Британија²²), а мајката носител е државјанин на државата каде што се спроведува процедурата, согласно со која таа не поседува родителски права (Тајланд или Индија, кај нас не би можело бидејќи парот кој бара мора да се во брак и да се државјани на РМ). проблемот се проширува дотолку повеќе ако се земе предвид фактот дека пар посегнува по меѓународно сурогатство тогаш кога не му е дозволено во сопствената држава, односно кога потекнуваат од земја каде што сурогатството е забрането во целост или пак е дозволено само алтруистичкото сурогатство или им е дозволено само на брачни парови од различен пол (занемарувајќи ги геј паровите). Па во ваков случај често се забранува родителството во домашната држава на родители кои го добиле своето дете „прекуокеански“ преку комерцијално сурогатство. Иако навидум посвојувањето би било решавачко, комплицираната метода на посвојување го усложнува проблемот²³. Токму поради ваквата сложеност, Илиноис во САД пристапи со најотворена понуда за идните родители. Имено, Illinois Gestational Surrogacy Act овозможува поголема флексибилност за родителите кои сакаат да добијат дете преку сурогатството, со тоа што се наведува дека истите не мора да се државјани на Илиноис, а дека детето родено таму ќе добие извод во кој тие ќе бидат наведени како негови родители, што не е случај со останатите држави во САД каде што е дозволено сурогатството. Тука уште еднаш се потврдува сурат-туризмот кој го развиваат одделни држави, а најагресивно Тајланд и Индија, кои преку сурогатството гледаат национално збогатување.

Разгледувајќи ги ваквите интернационални проблематики кои се

²²) Во Велика Британија мајката која го раѓа детето се запишува како мајка непосредно по раѓањето на детето, а како татко оној со кого е во брак, односно како втор родител оној со кого е во вонбрачна заедница. За да парот кој го порачал детето добие правни овластувања над него треба да поднесе родителска наредба (parental order) со која би се изгаснале правата на сурогат – родителите, а парот би добил родителски права над детето – подетално: <http://www.surrogacyuk.org/legalities>

²³)Пример, случајот Balaz од 2008 – германски пар, каде што постапката е забранета, ја користат можноста на Индија за комерцијално сурогатство. Од мајка донор на јајцеклетки и сперматозоиди на Балаз, се раѓаат во Индија близначиња. Германија одбива да ги препознае како државјани на Германија, не ја препознава тамошната процедура како валидна за да го признае родителското право на парот. Индија, исто така, не им дава државјанство затоа што им недостига родител со индиско потекло – гестацискиот носител не се јавува како носител на родителски права.

јавуваат како нус појава од меѓународното сурогатство, професорот по Европско право и Меѓународно приватно право на University of Aberdeen, Paul Beaumont²⁴ истакнува дека особено е осетлива материјата за старателство над детето доколку парот се раздели, а детето настанало со јајце-клетка од донор, а сперматозоиди од таткото, кој пред судот би се прокламираше како „единствен вистински“ родител на детето²⁵.

Наместо заклучок

Она кое до сега е наведено за сурогат мајчинството е само мал сегмент од мноштвото податоци, практики и искуства во врска со неговото спроведување, во глобални размери. Кај нас измените кои го легализираа, до тогаш изречно забранетото сурогатство сè уште не заживеале во поголеми размери за да можеме да зборуваме за востановени практики и исходи од ваквите измени. Потребна е и сериозна измена на целокупното законодавство поврзано со правата на децата и можните злоупотреби кои би соодветствувале на оваа новина. Законот за семејството и Кривичниот законик се првите кои се ставаат на тапет и треба да доживеат измени за да се усогласат со Законот за биомедицинско потпомогнато оплодување. Неопходни се донесување и на потребните подзаконски акти кои е пропишано дека ќе бидат донесени со стапување на сила на измената, а година по нејзиното заживување сè уште ги нема. Сепак, она кое можеме да го заклучиме од краткиот период на дискутирање за измените пред нивното стапување е дека при внесување на оваа новина се земени предвид единствено алтруистички побуди, односно кога веќе постои како опција да се дозволи да им се помогне на брачните двојки во „битката“ за родителство и дека многу брачни двојки ја пречекаа новината со радување. Задржано во рамки на државата, согласно со зборото на законот, можеби, и навистина ќе постои само за да им служи на брачните двојки кои сакаат да го продолжат родот.

Она кое навистина е загрижувачко во глобални размери е меѓународното комерцијално сурогатство и кои, земајќи ги предвид досегашните негативни искуства, никако не би требало да го помине прагот на нашата мала држава. При спроведување на ваква процедура секогаш предвид треба да земе доброто на детето и тоа да биде во преден план. Празнината која постои за меѓународна уреденост на материјата, мора да биде пополнета во најбрз можен рок. Интернационалните акти

²⁴) Автор на книгата International Surrogacy Arrangements.

²⁵) <http://www.bbc.com/news/world-28679020>

мора да се создаваат и растат во чекор со медицинските напредоци за да може да се заштитат сите процедури од злоупотреби, а како што споменавме, првенствено да се заштитат правата на детето. Елементот на комерцијалност остава можности за многу изигрувања на законите и селективна примена, а интернационалноста и судирот на закони, како што е покажано погоре, оди најмногу на штета на децата. Затоа унифицираност мора да се постигне барем на некое базично ниво, особено од аспект на припадност на детето и родителско право. Законската уреденост во државата сто процентно е променета, што се однесува на пристапот и прифаќањето на оваа процедура. Сепак, прашањата кои оставаат простор за полемики се отворени и се чека времето и праксата да ги дадат соодветните одговори.

Користена литература

- Тупанчески Н., Деаноска-Трендафилова А., Кипријановска Д, Медицинско
Казнено право, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2012
- Спировиќ Трпеновска Љ., Мицковиќ Д., Ристов А., Семејно право,
Културна установа Блесок, Скопје, 2013
- Михајловска В., Алтруизам без алтренативи – достапно на <http://www.izlez.mk/?p=17493>
- Brazier M., Cave E., Medicine, patients and the laws, fifth edition, Penguin
books, 2011
- Humber J. and Almeder R., Biomedical ethnics and the law, Plenum press,
New York and London, 1977
- Henghan M. Sixth world congress on Family law and children's rights:
international surrogacy trends> how family law is coping;
- Nicholls M., Legal problems with international surrogacy arrangements,
2013, <<http://www.rtc.org.au/events/docs/Michael%20Nicholls%20presentation%20Probs%20with%20Int%20Surrogacy%20Arrangements.pdf>>
- Конвенција за правата на детето, “Convention of the Rights of the Child”,
усвоена од генерално Собрание на ООН со Резолуција 44/25 на 20
ноември 1989, стапува на сила на 2 септември 1990
- Hague Convention on the Protection of Children and Co -operation in
Respect of Inter-Country Adoption 1993.
- Закон за биомедицинско потпомогнато оплодување „Службен весник на
РМ“ бр. 37/2008, 164/2013, 149/2014
- <http://www.successful-parents.com/mkd>
- <http://www.successful-parents.com>